

Д. І. Желага

РОЗПИСНИЙ ПОСУД З ПОСЕЛЕННЯ ОЖЕВЕ-ОСТРІВ ТА ЙОГО ФАКТОР В РОЗУМІННІ КУЛЬТУРНИХ ЗМІН СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ КУКУТЕНЬ-ТРИПІЛЬСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО КОМПЛЕКСУ ЕТАПУ VI

У статті описано розписний посуд з поселення Ожеве-Острів та розглянуто питання порівняння його з іншими пам'ятками регіону та сусідніх територій. Також, завдяки аналізу цього посуду розглянуто питання місця поселення в культурно-хронологічній структурі Кукутень-Трипільського культурного комплексу етапу VI. У роботі викладаються також думки й гіпотези щодо процесів, що відбувалися серед населення КТКК цієї території на етапі VI, а також культурних зв'язків із сусідами.

Ключові слова: Кукутень-Трипільський культурний комплекс, розписний посуд, етап VI, Кукутень А.

Вступ. Одношарове поселення Ожеве-Острів розміщувалося на острові посеред річки Дністер, що в тому місці є адміністративним кордоном Вінницької та Чернівецької обл. Його дослідила в 2012–2013 рр. Дністровська комплексна експедиція під керівництвом Д. К. Черновола (Черновол 2015).

Керамічний посуд серед матеріальної культури поселення займав досить велику кількісну частку. Серед нього, за технологією нанесення орнаментів, найбільш численною категорією був посуд із заглибленим орнаментом, натомість розписний посуд займав частку менше 1 % від загальної кількості керамічного комплексу. Та все ж кількість та різноманіття навіть того <1 % посуду дозволяє дізнатися про контакти між населенням Кукутень-Трипільського культурного комплексу (далі — КТКК) на території від Середнього Подністров'я до Румунського Прикарпаття (рис. 1).

За періодизацією КТКК поселення Ожеве-Острів можна віднести до етапу VI (за вітчизняною періодизацією) або ж Кукутень А (за

румунською періодизацією). У системі хронологічно-культурного розподілу КТКК поселення можна віднести до північномолдовського локального варіанту (Палагута 2016; Черновол та ін. 2021) пізньої фази етапу VI або ж до фази Кукутень А₄ за румунською традицією.

Характеристики розписного посуду. Технологічні особливості посуду. За технологічними характеристиками, розписний посуд з поселення Ожеве-Острів можна віднести до такого поняття як «столовий посуд», та все ж варто більш детально зупинитися на технології виготовлення такого посуду.

Серед характеристик глиняної маси розписного посуду можна відзначити такі: підбір озалізненої глини з природною домішкою піску, в більшості випадків домішки жорстви та шамоту. Проте винятково для одного типу посуду — кубків було зафіксовано використання в глиняній масі тонкоструктурної глини (у цьому випадку навмисне очищеної від домішок, зокрема піску).

Особливості ліпки та формування посудин для кераміки з пам'яток етапу VI майстерно дослідив і висвітлив (з необхідними посиланнями на вузькопрофільну літературу) у частині своєї монографії І. В. Палагута (2016). Коротко можна перерахувати окремі особливості. Ліплення посудин відбувалося за допомоги двох традицій: «круглодонної» та «плоскодонної». У випадку «круглодонної» посуд ліпився за допомоги шаблону у вигляді напівсферичної миски. Така технологія використовувалась переважно для посудин зі сферичним туловом. У випадку «плоскодонної» традиції посуд ліпився на пласкій чи ледь випуклій підставці. Ліплення таких частин посудини, як плечики чи вінця могло бути за допомоги окремих пластин,

Рис. 1. Карта пам'яток ККТК пізньої фази етапу VI на території Середнього Подністров'я та сусідніх регіонів: 1 — Незвиський варіант; 2 — пам'ятки Кукутень А—В1; 3 — північномолдовський варіант

проте, імовірно, що це відбувалося шляхом складання посудини з окремих частин. Таким способом користуються і сучасні гончарі в разі досить непрості форми виробу, а у випадку умов існування населення КТКК ліплення різних сферичних чи грушоподібних посудин саме таким способом видається найімовірнішим. За цим способом компонентами частинам дають час трохи висохнути, а потім скріплюють за допомоги вологої глини.

Попри можливості використання шаблонів для ліплення посудин, на думку І. В. Палагута, найбільш розповсюдженим був стрічковий спосіб. За ним, посудина ліпилась шляхом поступового нарощування стрічок глини з подальшим загладжуванням та обрізкою зайвої глиняної маси. Також можна простежити і випадки монтування окремих вже підсушених деталей шляхом формування на ще вогкій частині посудини пазів. Такий спосіб є характерним для кріплення ручок, вушок та перемичок для біноклеподібних посудин (Палагута 2016, с. 71–74).

Злам черепка та «рідна» поверхня розписного посуду зазвичай була світлого кольору, що зумовлювалося характером випалу. Щодо питань випалу варто сказати, що посуд мав досить міцну структуру черепка. Винятки бувають у випадку специфічних умов «позапланового» останнього випалу — в результаті горіння житла. У такому випадку різні фрагменти однієї посу-

дини могли мати різний колір — від темного (у разі тління якоїсь конструкції) до умовно зеленого, коли фрагмент кераміки шлакується (у разі навпаки доступу кисню під час горіння житла). У більшості випадків колір варіювався від світло-жовтого до помаранчевого чи світло-коричневого. Гладкість поверхні посуду досягалася за рахунок покриття ангобом. Це, а також міцність структури черепка вказує на окислювальний тип випалу з високою температурою та постійним доступом кисню. Імовірно, така кераміка випалювалася в горнах, за конструкцією відомих на Середньому Подністров'ї в дещо пізніший час, наприклад на поселенні Кам'янець-Подільський, Татариски (Diachenko, Sobkowiak-Tabaka 2020). До того ж, посуд з пам'яток етапу VII цих територій має подібні технологічні параметри, які можна зустріти і на пам'ятках етапу VI.

Тип нанесення орнаменту для цього посуду — очевидно, нанесення розпису. Часто на посуді з поселення Ожеве-Острів розпис залишається на поверхні нерівномірно — десь дуже сильно видно, а десь розпис майже зник. Можна припустити, що збереженість фарби була зумовлена особливостями залягання в ґрунті, останнього випалу (тобто процесу горіння житла) і просторового розташування фрагментів під час такого випалу; сильний температурний режим міг би сприяти закріпленню фарби на поверхні кераміки (Палагута 2016, с. 75).

Зазвичай вважалося, що розпис наносився до випалу (Гей 1986, с. 22). Проте І. Палагута зазначає, що фарба на розписній кераміці наносилася вже після випалу, адже в разі такого температурного режиму, за якого утворюється кераміка з пам'яток етапу VI, фарба втрачає свої фізичні властивості, а говорячи простіше — вигоряє. Проте, для закріплення фарби міг бути використаний повторний і більш слабкий випал (Палагута 2016, с. 77).

Кольори розпису на посуді з поселення Ожеве-Острів переважно чорний, червоний та білий. Щодо чорної фарби, то вона частіше є темно-коричневою, проте для зручності більшість дослідників пишуть чорний. Коричневий колір можуть дати різні умови випалу кераміки, тобто коричневим може стати і первісно червона, і чорна фарба.

Для нанесення червоного або коричневого кольору використовувались пігменти на основі залізістих порід. Відзначається досить «чистий» склад таких сполук, тобто без домішок. Сировина зазвичай проходила термічну обробку перед тим, як була нанесена на кераміку. Переважно основною речовиною в таких фарбах є оксид тривалентного заліза (Fe_2O_3) — для червоного кольору (мінерали — червона вохра, гематит), або оксид тривалентного заліза з оксидами та гідроксидами марганцю — для коричневого кольору або чорного кольору (чим більша частка марганцю, тим темніший колір фарби).

Щодо складу білої фарби існує декілька поглядів. В одному випадку говориться, що хімічний склад білої речовини не відповідає каоліну, і тому краще називати речовину — білим глинистим мінералом (Подвигина та ін. 1999, с. 36). В іншому ж випадку можна побачити інформування, що це все-таки каолінова глина, в складі якої є силікат кальцію $CaSiO_2$. Цю речовину можна також добути з випалу такої речовини, як карбонат кальцію $CaCO_3$ (Рижов 2001, с. 17). Найімовірніше, для посуду з поселення Ожеве-Острів правильним буде варіант щодо білого глинистого мінералу.

Для нанесення фарби використовувались сполучні речовини: білки, вуглеводи, ліпіди. Білки та вуглеводи використовувались для розпису, зокрема це могли бути яйце, молоко, колагеновий білок («тваринний клей»). Інколи сполучною речовиною слугували вуглеводи — глюкоза, фруктоза або рослинна камедь — «клей». Ліпіди наносили вже на розписану поверхню. Серед таких речовин могли бути віск або смола, або суміші на основі цих компонентів (Подвигина та ін. 1999, с. 36).

Щодо сполучних речовин, то дуже цікавим був експеримент Т. Ю. Гошко. Було здано на експертизу фрагмент кераміки з розписом із віддаленої від Подністров'я пам'ятки Трипілля, що на Київщині. Результати цієї експертизи вказали на винятково рослинний склад сполучної речовини (деревина хвойних, сік листя

молочайних та цукроза). Сік молочаю проварили, змішали з розтертим сосновим вугіллем, а також додали випалену жовту конкрецію, що знайшли в мергелистій глині (яку брали для формовки посуду) та додали коричневу глину. Щоб закріпити пігмент використовували випал у $300\text{--}350^\circ$ (якщо більше, то вугілля вигоряло), поверхню натирали воском. У результаті експерименту колір вийшов дуже подібним до трипільського оригіналу (Гошко 2020, с. 56).

Варто зазначити, що дослідження хімічного складу сполучних речовин проводилися для фрагментів розписної кераміки трипільської культури різних регіонів та етапів, тому не факт, що всі ці особливості могли бути стовідсотково обов'язковими для кераміки з поселення Ожеве-Острів.

Нанесення фарби відбувалося пензлем. За експериментами Т. Ю. Гошко, найбільше підходять для нанесення ангобу були пензлі зі щетини кабана, для тонких ліній пензлі з волосья хутрових тварин (куниця, білка), а деякі лінії навіть наносилися пером, або каламом — паличкою з тростини (Гошко 2020, с. 54).

Серед розписних технік нанесення орнаменту для посуду з поселення Ожеве-Острів виявлено дві: біхромний та поліхромний орнаменти. Вони наносилися червоною, білою й чорною фарбами. Порядок нанесення розпису визначається системою стилів, розробленою румунськими дослідниками.

Поліхромний розпис наносився білим, червоним та чорним кольорами. В такому розписі чорний колір завжди має одну й ту ж позицію — він є контуром для позитивного (основного) орнаменту. Сам же позитивний орнамент може бути виконаний білою або червоною лініями. У такому разі в першому випадку фон фарбуватиметься червоним, а в другому — відповідно білим.

Для зручності деякі типи розпису означено за назвою окремих «еталонних» пам'яток, де були знайдені приклади такого. Для поліхромного розпису посуду з поселення Ожеве-Острів зафіксовано такі стилі.

1. Із стилів групи А:

- поліхромний розпис (типу Хебешешть), де фон червоний, позитивом виступає біла фарба і чорна фарба виступає контуром (рис. 2–4);

- поліхромний розпис, де фон білий (типу Дрегушень), позитивом є чорні лінії, а червоні заповнюють простір (рис. 5, 6).

2. Із стилів групи АВ притаманним був стиль α_1 — поліхромний розпис, де фон білий і чорна фарба, що займає більший простір. Позитивний орнамент у білому кольорі, а червоний колір заповнює простір (рис. 7, 8).

Серед біхромного орнаменту з поселення Ожеве-Острів було зафіксовано: червоно-білу біхромію, де фон білий (рис. 9), а також чорно-білу біхромію, де фон білий, стилю β_1 (зі стилів групи АВ; рис. 10–12).

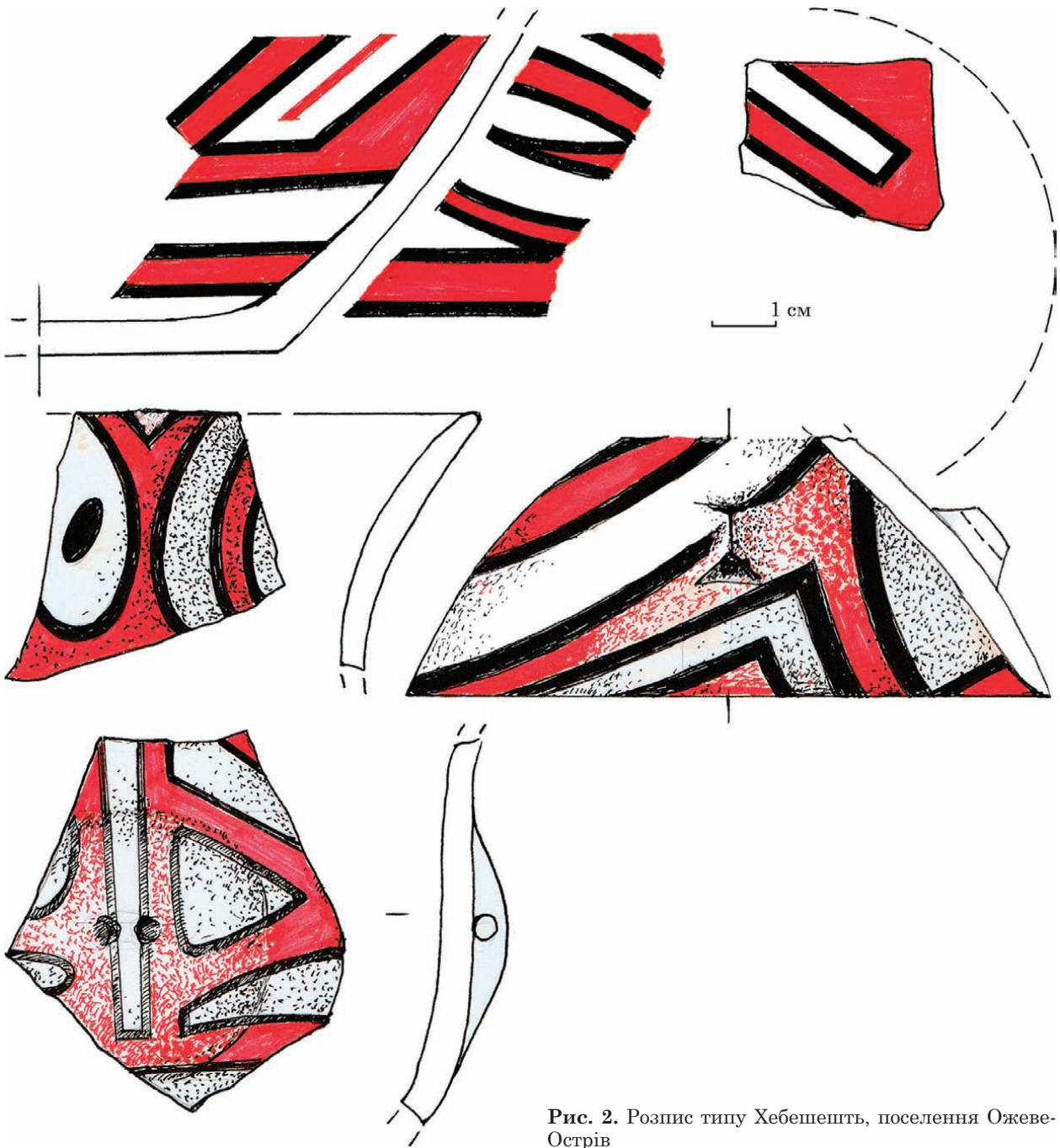

Рис. 2. Розпис типу Хебешешть, поселення Ожеве-Острів

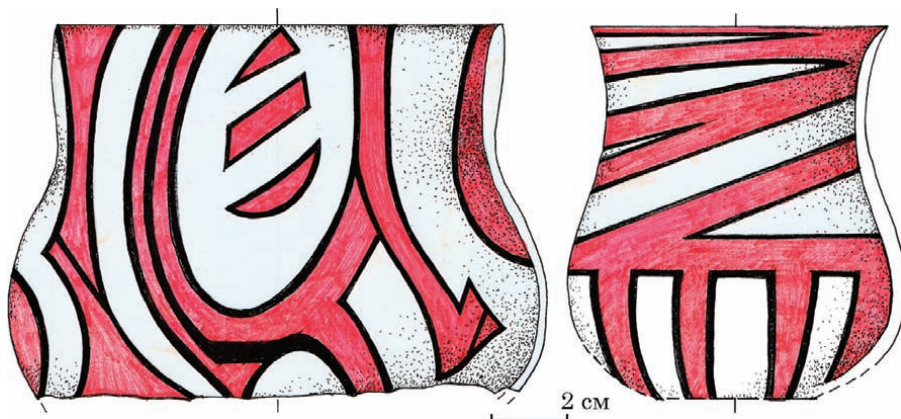

Рис. 3. Розпис типу Хебешешть, кубки, поселення Ожеве-Острів

Також було зафіксовано й випадки синкретизму в підходах до техніки нанесення орнаментів. Для Ожевего-острова — це наявність посуду, де заглиблені техніки орнаментациі поєднуються з розписом. У цьому випадку таким розписом є червоно-біла біхромія (рис. 13, 14).

Морфологічні особливості посуду. Розписний посуд часто є дуже фрагментованим, тому і складно простежити велике різноманіття форм.

Серед стилів групи А поліхромного розпису типу Хебешешть найчастіше трапляються кубки з відігнутими назовні вінцями. Розпис цих кубків наносився на зовнішню поверхню, хоча інколи й на внутрішню (рис. 3, 4).

Також можна знайти фрагменти мисок зрізано-конічної форми та горщиків із відігнутими вінцями (рис. 2).

Для посуду з поліхромним розписом типу Дрегушень можна зафіксувати кубки (рис. 5), зрізано-конічні покритки та грушоподібні посудини з піднятими вінцями (рис. 6).

Серед посуду з поліхромним розписом стилю α_1 (зі стилів групи АВ) було зафіксовано миски (рис. 8), горщики, кубки та грушоподібні посудини з діагонально розташованими вінцями (рис. 7).

Для біхромного розпису можна зафіксувати як вже відомі, так і нові форми. Так, для червоно-білої біхромії можна зафіксувати наявність S-подіб-

Рис. 4. Розпис типу Хебешешть, кубок і горщик, поселення Ожеве-Острів

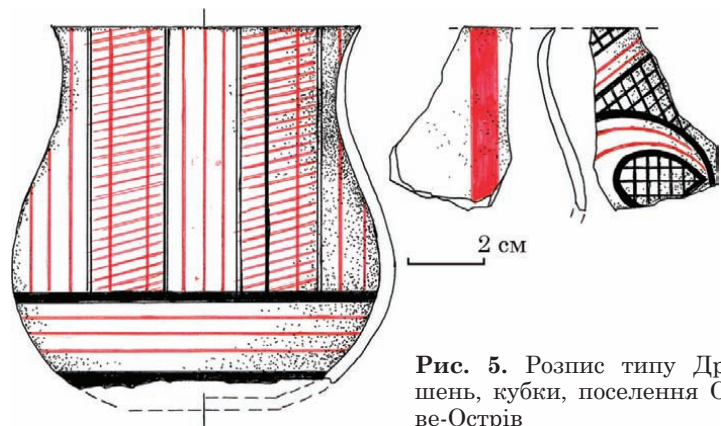

Рис. 5. Розпис типу Дрегушень, кубки, поселення Ожеве-Острів

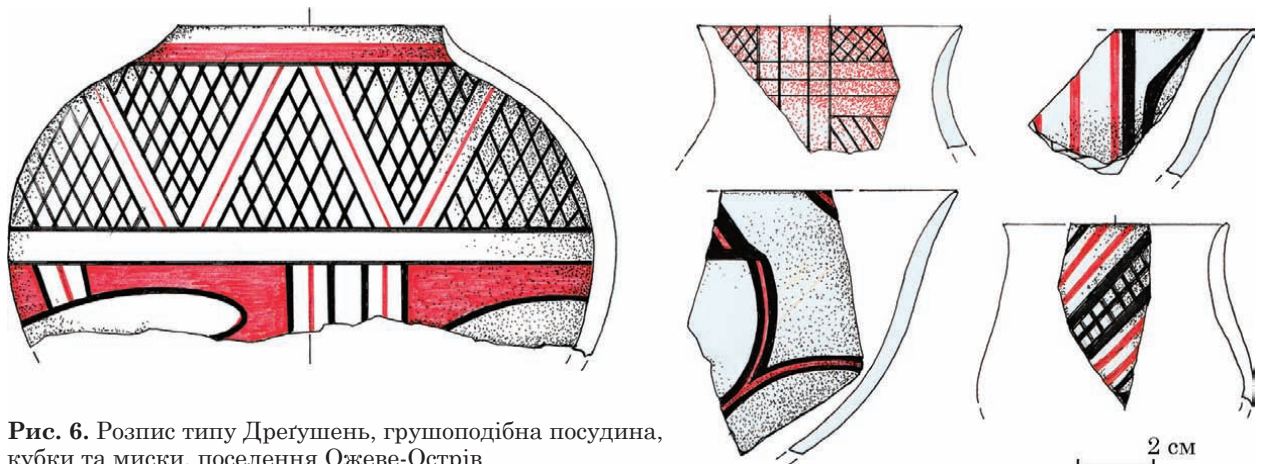
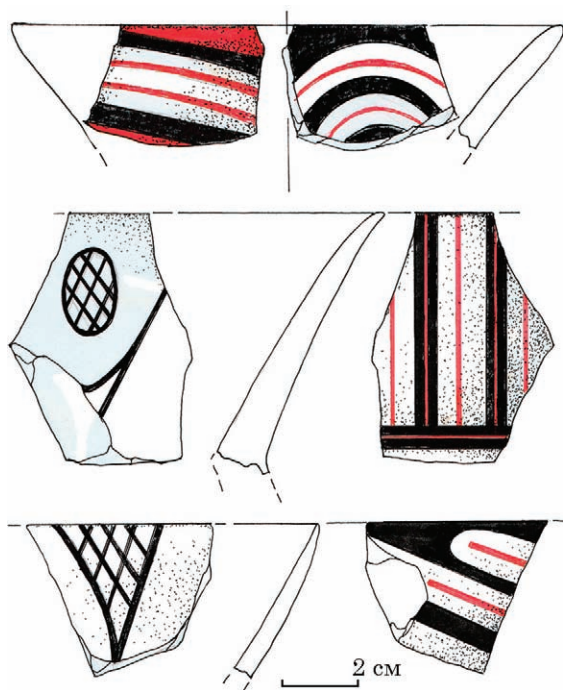

Рис. 6. Розпис типу Дрегушень, грушоподібна посудина, кубки та миски, поселення Ожеве-Острів

Рис. 7. Розпис стилю α_1 , поселення Ожеве-ОстрівРис. 8. Розпис стилю α_1 , миски, поселення Ожеве-Острів

них мисок та покриття з формою, наближеної до шоломоподібної (рис. 9).

Для чорно-білої біхромії стилю β_1 (зі стилів групи АВ) було виявлено кубки (рис. 10), миски (рис. 12) та шоломоподібну покриття (рис. 11). Шоломоподібні покриття мали форму тулуба близьку до округлих горщиків, проте вінця були досить широкими, мали форму розтрубу й були відігнуті назовні.

Стилістичні особливості посуду. Орнаментальні схеми серед посуду з розписом виз-

начати досить складно все з тієї ж причини — надзвичайної фрагментованості матеріалу.

За зображеними на орнаментальних схемах базовими елементами, для поліхромних орнаментів можна виділити великі групи таких схем: геометричні, спіральні, а також нечисленні фестонні та схеми з базовими елементами овалу / кола.

Групи геометричних схем для розписного посуду мають небагато різноманіття. Серед геометричних композицій можна виділити меандрові схеми та схеми сіток у вигляді прямокутних та трикутних фігур.

У меандрових схемах базовим елементом є стрічка, що має переважно прямокутні форми і «ламається» на орнаментальному фоні. Меандрові схеми притаманні посуду із поліхромним розписом типу Хебешешть та стилю α_1 . За принципами «ламання» та формою можна виділити дві таких схеми.

1. Незамкнуті прямокутні меандри, що мають «ламану» прямокутну форму, але на кінцях стрічка не формує ніяких фігур (рис. 4).

2. Незамкнуті округлі меандри. Мають ті ж характеристики, що й попередній підтип, проте на кінчиках вони заокруглюються як волоти (рис. 7).

Схеми сіток було виявлено на посуді з поліхромним розписом типу Дреґушень (рис. 5, 6). Варіанти таких схем складаються з прямих (на зразок шахівниці) або діагонально спрямованих сіток, що у другому випадку радше є супутнім елементом, аніж базовим.

Також було зафіксовано ряд спрощено-лінійних схем, що містили в собі елементи горизонтально чи під кутом нанесених стрічок. Такі схеми зазвичай траплялися серед біхромного червоно-білого розпису (рис. 9, 13, 14) та в ок-

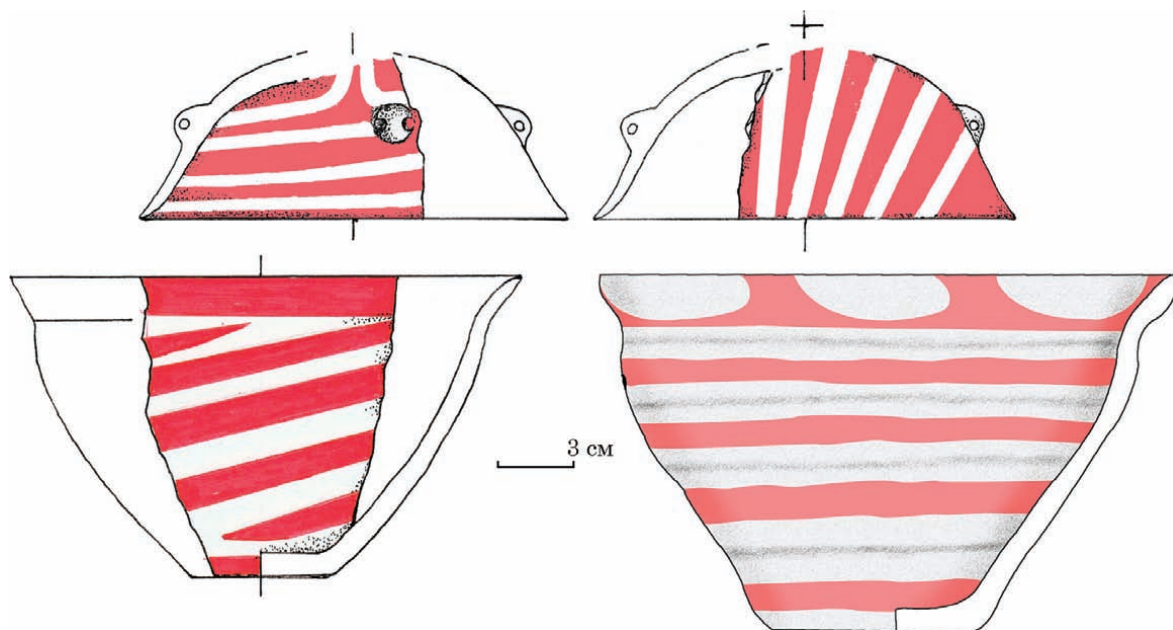

Рис. 9. Червоно-білий біхромний розпис, поселення Ожеве-Острів

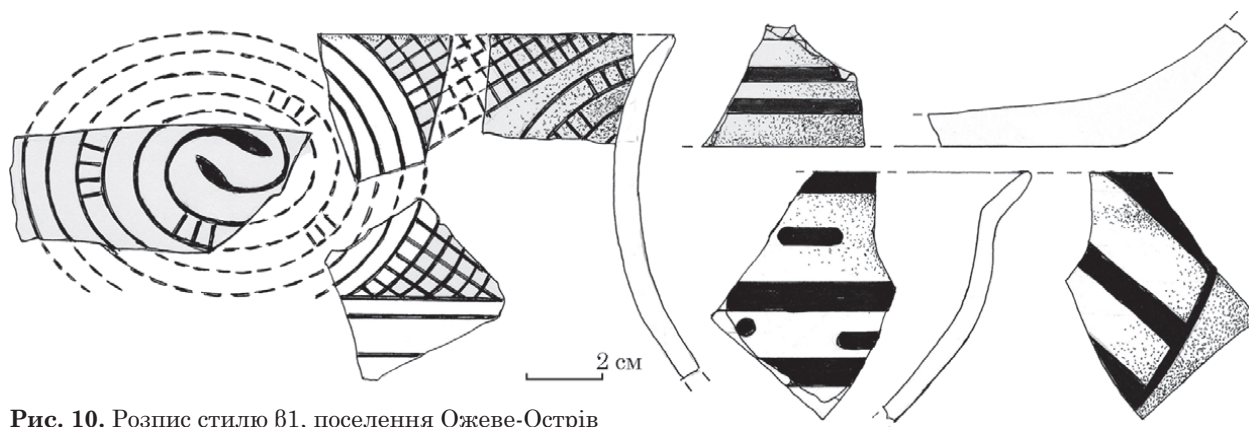

Рис. 10. Розпис стилю β_1 , поселення Ожеве-Острів

ремому випадку на кубку з поліхромним розписом типу Хебешешть (рис. 4).

До групи спіральних схем входить дві схеми.

1. Обігова спіраль. Була виявлена на одному з кубків з біхромним розписом стилю β_1 (рис. 10).

2. Об'ємна спіраль. Була виявлена на одному з кубків з поліхромним розписом типу Хебешешть як верхній орнаментальний фриз (нижній мав орнамент зі стрічок, що сходилися до дна; рис. 3).

Також на розписному посуді з поселення Ожеве-Острів можна виділити окремі схеми та елементи, що не можна зв'язати в групи.

Так, сюди можна віднести орнаментальну схему з поломоподібної покритки, виконану в стилі розпису β_1 , де верхній фриз мав базовим елементом фестони (або ж інколи їх називають «гірлянди»), а нижній — елемент кола / овалу (рис. 11). На жаль, через фрагментарність матеріалу важко сказати напевне, що саме за схема була на нижньому фризі, проте вона,

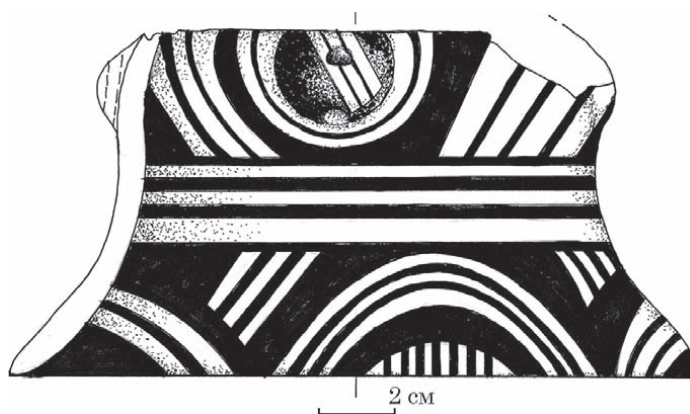

Рис. 11. Розпис стилю β_1 , покритка, поселення Ожеве-Острів

найімовірніше, буде варіюватися в двох споріднених схемах: обігової спіралі або тангентних схем.

Серед розписного посуду трапляються й інші елементи фестонів (не тільки у вигляді «гірлянд»). Фестонні елементи трапляються винятково як окремі елементи в інших схемах, а також як фриз вінець. Так, фестони, які мають

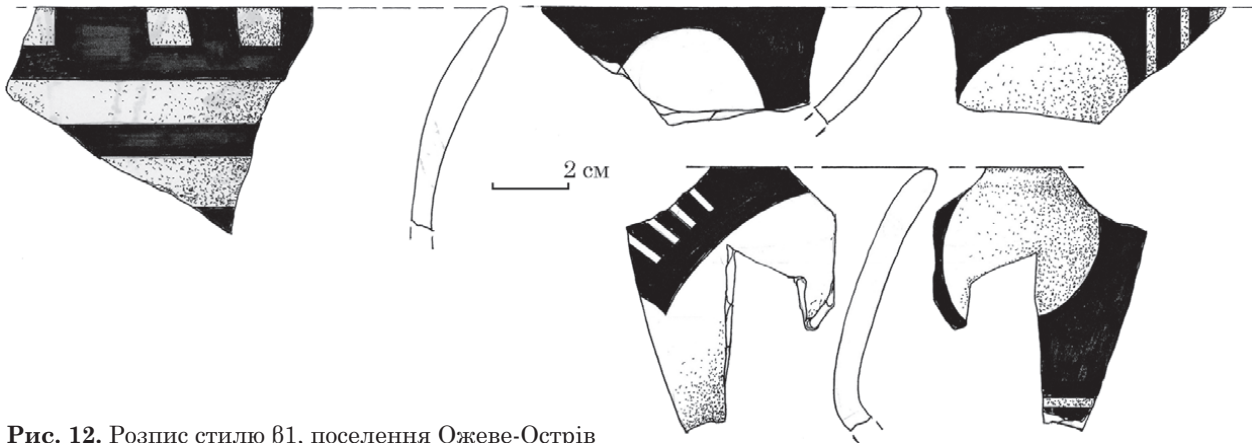

Рис. 12. Розпис стилю в1, поселення Ожеве-Острів

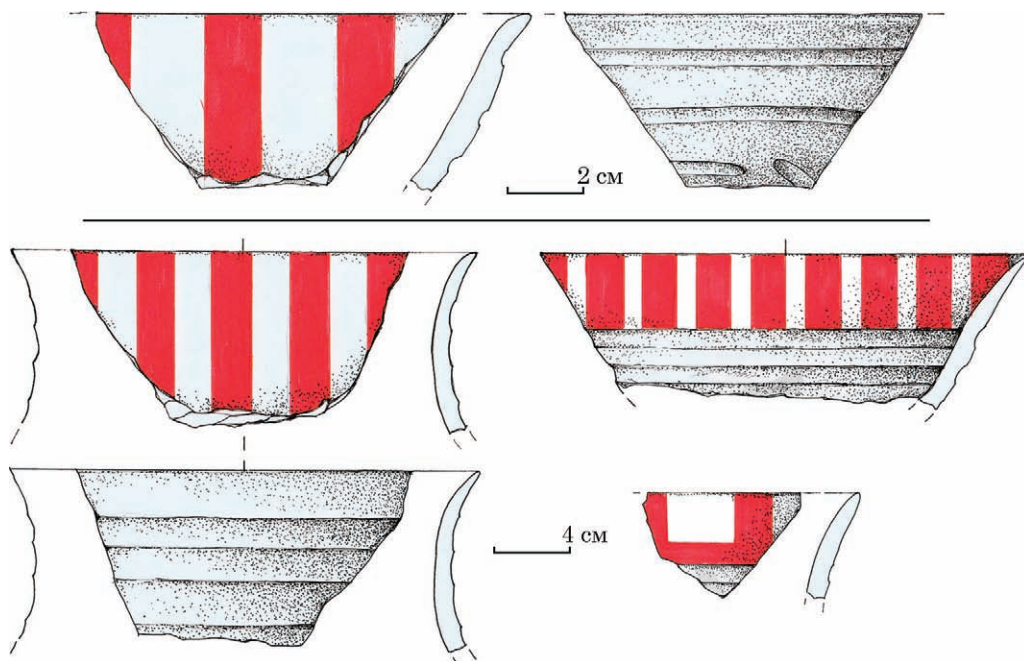

Рис. 13. Столовий посуд із синкретичним характером нанесення орнаментів, поселення Ожеве-Острів

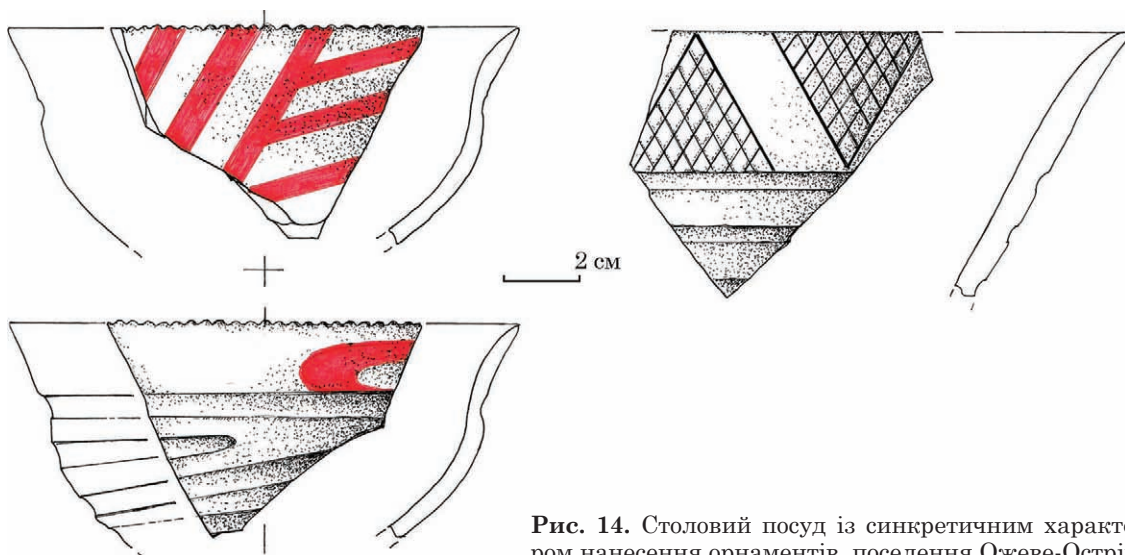

Рис. 14. Столовий посуд із синкретичним характером нанесення орнаментів, поселення Ожеве-Острів

Рис. 15. Розпис типу Незвисько, поселення Гринчук

форму підкови трапляються як окремі елементи серед інших схем (рис. 4).

Підсумовуючи інформацію щодо характеристики розписних посудин з поселення Ожеве-Острів, можна вказати, що в технологічному плані посуд покривався ангобом і мав окислювальний випал за високої температури. Технікою нанесення орнаменту для цієї категорії був розпис, що наносився білою, чорною та червоною фарбами. Порядок нанесення фарб зафіксовано в системі стилів. Серед розписного посуду траплявся як поліхромний, так і біхромний розпис.

До поліхромних стилів групи А входять розпис типу Хебешешть та розпис типу Дреґушень. До поліхромних стилів групи АВ належить стиль α_1 . До біхромних стилів — червоно-біла біхромія (де фон білий) та чорно-біла біхромія (де фон білий) стилю β_1 зі стилів групи АВ.

Типовими формами посуду з розписом були кубки, миски, горщики та покритки.

За стилістичними особливостями для розписного посуду можна виділити групи орнаментальних схем: геометричні, спіральні та окремі фестонні та схеми з базовими елементами овалу / кола. Серед розписного посуду найбільш поширеною була група геометричних орнаментів.

Місце поселення Ожеве-Острів у культурно-хронологічній структурі КТКК етапу VI. Поява, або зникнення тих чи інших технологічних, морфологічних та стилістичних особливостей керамічних комплексів дозволяє помістити цей керамічний комплекс, як і загалом поселення Ожеве-Острів, в певний культурно-хронологічний контекст. Особливо це стосується категорії розписного посуду для поселень Кукутень А — Трипілля VI, до яких належить й Ожеве-Острів.

Традиційно у вітчизняній історіографії період Трипілля VI поділяють на більш дрібні

фази (дві або три), котрі є прив'язаними до румунської системи поділу фази Кукутень А (Колесніков 1985; Колесніков 1990; Сорокин 1990; Sorochin 2002, р. 170—171; Палагута 2016, с. 152; Nițu 1980).

За всіма ознаками — посуд з Ожеве-острова дозволяє хронологічно маркувати це поселення пізньою фазою Кукутень А — Трипілля VI. На відміну від попередньої фази (Черновол та ін. 2021) основними змінами в керамічному комплексі цієї пам'ятки в контексті інших пам'яток Пруто-Дністровського міжріччя були зміни, пов'язані зі способами нанесення орнаменту та, меншою мірою, з появою чи видозмінами форм.

Словолюбний посуд із заглибленим орнаментом, що домінує в керамічному комплексі, залишається майже без змін, зокрема у формах. Проте з'являється частина посуду, в якому помітний певний синкретизм у техніці нанесення орнаменту. Тобто трапляються такі посудини, де із зовнішнього боку залишається борозенчастий орнамент, а із внутрішнього — розпис. При чому принципом нанесення розписного орнаменту є біло-червона біхромія. Орнаментальні схеми також не зазнають змін.

Найбільша кількість змін відбувається в рамках категорії розписного посуду. На такому посуді з поселення Ожеве-Острів, як і загалом на пізній фазі Кукутень А — Трипілля VI, з'являються нові форми — кубки з прямими майже вертикальними вінцями, грушоподібні посудини з високими прямими вертикальними вінцями та шоломоподібні покритки.

Також, з'являється більша різноманітність способів нанесення розпису (стилів) — саме їхня поява і зумовлює хронологічне маркування поселення у пізнішу фазу. На пам'ятках продовжують існувати стилі групи А як ті, що були характерні для пам'яток попередньої фази, так і нові одиниці цієї групи. Так, наприклад серед

збережених випадків посуду з групи стилів А, є поліхромний розпис, де фон червоний, типовий для попередньої фази.

Якщо узагальнювати характер змін у стилях розпису посуду з поселення Ожеве-Острів та більш ранніх пам'яток, то можна зафіксувати зменшення використання червоного кольору (або взагалі його зникнення), натомість збільшення простору з нанесеними білими та чорними фігурами / лініями.

Серед нових стилів групи А з'являється поліхромний розпис, де фон білий. До стилів А належить також чорно-біла біхромія (де фон білий) та червоно-біла біхромія (де фон білий). З'являються і стилі групи АВ — власне, якщо говорити про Ожеве-Острів та територію Середнього Подністров'я, то ними є «великі» стилі а та в.

Появу таких нових хронологічних маркерів ми бачимо на низці румунських пам'яток фази Кукутень А₁ у Прут-Серетському міжріччі — Дрегушень-Острів (Cristmaru 1977), у Попрутті — Дуруйтоаря-Ноуе, Дуруйтоаря-Веке, Друца I, Бринзень IV (Sorochin 2002; Палагута 2016), Шипинці А (Nestor 1937). На Середньому Подністров'ї ці хронологічні маркери фіксуються на пам'ятках Ожеве-Острів, Незвисько II (Черныш 1962), Кадіївці, Кудринці, Фридрівці (Рудинський 1927; Passek 1935; Пассек 1949), Бабин (уроч. Яма) (Яковишина 2021), Василівка (Шумова 1994), Глибочок (Черновол, Сохацький 2010), Гринчук (Яковенко 1975), Кам'янець-Подільський-Старий Замок — Північний Bastion (Oвчинников та ін. 2013).

Досить складним питанням є культурно-хронологічна інтерпретація появи групи стилів АВ. Окрім вказаних пам'яток Кукутень А — Трипілля VI, ці стилі притаманні ще пізнішим пам'яткам — фази Кукутень АВ₁ для пам'яток Румунії: Ворнічень, Корлетень, Бейчень-Димбул Морій (Boghian 2006).

Синхронність появи цих стилів можна пояснити в кілька способів. Один із них, запропонований Я. М. Яковишиною — це те, що ці стилі з'являються раніше. Дослідниця простежила окремі мотиви, які з'являються в пам'ятках маркованих як Кукутень А₁ і є подібними, або отримують свій розвиток як в пам'ятках Кукутень АВ₁ — Корлетень, Ворнічень, так і в пізніших пам'ятках Кукутень АВ₂ — Траян, Хушь та пам'ятках заліщицького локального варіанту (Yakovyshyna et al. 2019; Яковишина 2019; 2021). Грунтуючись на цьому дослідниця робить висновок щодо того, що такі особливості посуду на етапі VI — Кукутень А з'являються раніше за ті ж особливості на пам'ятках фази Кукутень АВ.

Також у роботах Р. Вулпе та К. К. Черниш висувалася ідея, що пам'ятки типу Незвисько II є перехідними від етапу VI до етапу VI—II (або від Кукутень А до Кукутень АВ; Vulpe 1957; Черныш 1962).

Такі вирішення цієї проблеми виглядають логічними, особливо якщо враховувати погляд на ці процеси з підходів лінійного еволюційного розвитку Кукутень-Трипільського культурного комплексу. Проте виникає проблема з тим, що ці види посуду (вказані вище морфологічні «новації» та посуд, розписаний «новими» стилями) наявні лише у невеликій кількості на більшості пам'яток того ж північнорумунського варіанту, зокрема й Ожеве-острова. Тобто говорити, що цей посуд є притаманним для цих пам'яток немає достатніх підстав, оскільки та незначна (чи одинична) кількість «новацій» цим більше схожа на «імпорти» чи запозичення. З іншого боку, ця невелика кількість посуду з такими стилями не стосується групи пам'яток, що розташовані вище за течією Дністра від поселення Ожеве-Острів. Подібні відмінності вже дозволяють не тільки говорити про синхронність цих пам'яток, а й про культурні особливості та окремішність цих груп пам'яток.

Можна запропонувати інтерпретацію цієї ситуації як подібної до першої половини Кукутень А — Трипілля VI, де з приходом нових традицій залишаються старі «прекукутеньські» (Черновол та ін. 2021). Підставою для цього може бути те, що посуд з певними морфологічними особливостями (грушоподібні посудини з високими прямими вертикальними вінцями та шоломоподібні покришки) та стилі групи АВ є типовим для пам'яток Кукутень АВ₁ Прут-Серетського міжріччя та Румунського Прикарпаття, та має незначну кількість (або взагалі одиничну) серед керамічного комплексу низки пам'яток Середнього Подністров'я.

Це говорить про контакт між пам'ятками цих регіонів та про те, що ці особливості з'являються на території Румунії та в «готовому» вигляді дістаються територій Середнього Подністров'я в тому ж готовому вигляді у вигляді «імпортів» чи запозичень. Це дозволяє припустити синхронність пам'яток із традиціями типовими для Кукутень АВ₁ та пам'яток із традиціями типовими для етапу VI — Кукутень А у Середньому Подністров'ї.

Пристаючи на бік такого пояснення, виникає ряд запитань, серед яких найбільш проблемним є питання про синхронізацію пам'яток між періодами та питання підходу до періодизації ранніх етапів КТКК загалом. Протиріччя існує в методології між румунською історіографічною традицією з одного боку, та з історіографічною традицією України та Республіки Молдова — з іншого.

Румунська історіографічна традиція будується на переважно лінійному розумінні процесів культурно-хронологічних змін всередині культури Кукутень. Так, виділяються фази (А, АВ, В) та підфази (наприклад, А₁₋₂, А₃, А₄ тощо), що пояснюють умовно «вертикальну» позицію пам'яток із хронологічної точки зору, проте не дозволяють поглянути на різні «горизонталь-

ні» позиції, як то культурні спільності певних пам'яток різних регіонів всередині одної фази.

Натомість в історіографічній традиції України, Республіки Молдова, як і радянської, виділяються різні таксономічні групи всередині Трипілля. Так, один із запропонованих таксономічних рядів: тип пам'яток — локальний варіант — культура. Інколи можуть використовуватись такі терміни, як локальна група або генетична лінія, проте особливо це не змінює суті підходу. Такий підхід дозволяє у межах одного етапу чи підетапу виділяти різні спільноти з близькою матеріальною культурою в різних географічних регіонах. Як приклад, можна навести погляд С. М. Рижова на таку структуру культури, де на етапі VI виділяються раковецька, шипинецька, петренська, володимирівська та небелівська локальні групи (Рижов 2021, с. 37–38).

Разом з тим, виходить досить дивна ситуація, що на Лівобережжі Прута ми маємо локальні групи, а на Правобережжі — ні і єдиною причиною цього є, найімовірніше, кордони сучасних держав, де з різних боків розміщуються різні методологічні підходи. Незважаючи на це, проблему було дещо подолано в запропонованій І. В. Палагутою структурі КТКК етапу VI, коли дослідником було долучено румунські пам'ятки до виділених ним локальних варіантів (Палагута 2016, с. 159–163).

Повертаючись до проблеми появи розпису стилів групи АВ, можна помітити, що умовним «кордоном» розповсюдження пам'яток північномолдовського локального варіанту на південному-заході є р. Башеу, притока Прута. З лівого берега від неї розташовується Дреґушень (А₄), а з правого — поселення Ворнічень та Корлетень (АВ₁). Така географічна близькість та розповсюдження посуду з розписом групи стилів АВ може вказувати на їхню синхронність. Тобто виходить така ситуація, що або розпис такого типу є і справді більш раннім, і тоді пам'ятки типу Ворнічень та Корлетень маркуються етапом Кукутень А₄, або ж навпаки пам'ятки Кукутень А₄ є вже етапом АВ₁ і це просто один із локальних варіантів культури. Розплутуванню цього клубка варто присвятити окрему роботу, а поки що можна сказати, що вирішення цього питання лежить у розумінні структури культури не як лінійної схеми, а як більш гнучкої. Тобто можна припустити, що в той час, як з'явилися нові культурні традиції на пам'ятках типу Ворнічень та Корлетень, поряд просто продовжував існувати північномолдовський локальний варіант у вигляді такої пам'ятки, як Дреґушень.

Досить цікавим сусідством для поселення Ожеве-Острів (і цілого локального варіанту загалом) є пам'ятки, що розміщуються в західному напрямку вгору за течією Дністра — гіпотетичного незвиського локального варіанту. Справжню культурну спільність цих пам'яток

саме як локального варіанту необхідно обґрунтувати завдяки серйозній статистичній праці котра, проте, не входить до цілей та завдань цієї роботи (тому до назви локального варіанту й додано слово «гіпотетичний»). Прямих імпортованих на поселенні Ожеве-Острів з цими західними сусідами майже не простежується, проте ці пам'ятки синхронізуються завдяки наявності посуду із розписом групи стилів АВ та шоломоподібних покришок (одна із подібних на покришки з Незвиська II знайдена і на Ожевеому-острів; Черныш 1962, с. 37, рис. 23: 4).

Варто дещо детальніше зупинитися на згаданому вище північномолдовському локальному варіанті. Попередня фаза етапу VI в Середньому Подністров'ї характеризується існуванням пам'яток північномолдовського локального варіанту, а також пам'яток типу Озаринці (Черновол та ін. 2021) з доволі нечисленною кількістю пам'яток та невеликим географічним поширенням. Натомість, поява нових культурно-хронологічних особливостей за типом посуду з поселення Ожеве-Острів відбувається на фоні зростання кількості пам'яток у регіоні.

Продовжує існувати північномолдовський локальний варіант і в пізній фазі етапу VI. Він включає такі пам'ятки: Ожеве-Острів, Василівка (Шумова 1994), Кам'янець-Подільський-Старий Замок (Пн. Bastion) (Овчинников та ін. 2013) для Середнього Подністров'я, Путінешть та Редуленій-Веке для Пруто-Дністровського міжр'ччя та Бринзень IV, Друца I, Дуруйтоаря Веке та Дреґушень для Попруття.

Поселення Ожеве-Острів є одними серед пам'яток північномолдовського варіанту в регіоні Середнього Подністров'я. Коротко, серед характеристик керамічного комплексу (всередині комплексу найбільш підходящим для атрибуції пам'яток є саме столовий посуд) пам'яток цього локального варіанту основними є такі фактори: столовий посуд мав подібні технологічні характеристики, більшість займає посуд із заглибленим орнаментом, спільність типів посуду, а також подібними є орнаментальні схеми та порядок їх нанесення. За цими характеристиками близькими до комплексу з Ожеве-острова є поселення Василівка (Шумова 1994, с. 84) та Друца I (Палагута 2016, с. 104–105).

У процесі дослідження розписного посуду, якого на поселенні Ожеве-Острів дуже малий відсоток, досить складно виокремити якусь домінуючу тенденцію. Все ж можна сказати, що основними серед розписного посуду були поліхромний орнамент типу Хебешешть з групи стилів А та дещо рідше червоно-біла біхромія. Єдиничними випадками були поліхромний розпис типу Дреґушень з групи стилів А та група стилів АВ. Група стилів А трапляється переважно на горщиках та кубках, група стилів АВ була зафіксована серед матеріалу на шоломоподібній покришці.

Подібну ситуацію демонструє і столовий посуд як і з заглибленою, так і з розписною технікою нанесення орнаменту на пам'ятці Кам'янець-Подільський-Старий Замок, Північний Бастіон (Овчинников та ін. 2013). Проте дещо відмінною є ситуація з розписним посудом Василівки — такого посуду там 37 % від усього столового посуду. Важливо також те, що на цьому посуді майже відсутній поліхромний розпис типу Хебешешть, натомість кількість розпису з групи стилів АВ збільшилася та стала більш різноманітною (Шумова 1994, с. 83, рис. 1). За цими критеріями столового посуду Василівка є подібною до пам'ятки з Попруття — Бринзень IV (Палагута 2016, с. 97–99).

Маркування цих пам'яток до північномолдовського варіанту можна пояснити тим, що вони мають серед складу столового посуду більшість із заглибленою орнаментациєю (переважною чи відносно більшою) зі спільними технологічними, морфологічними та стилістичними характеристиками. Натомість розписний посуд має певні відмінності в переважанні різних стилів або навіть груп стилів — як от наведені вище відмінності з відносним переважанням групи стилів А в Ожевому-острові та групи стилів АВ у Василівці. Тому і цей фактор — більша варіативність розписного посуду, за уніфікації та «традиційності» посуду із заглибленим орнаментом, дозволяє групувати ці пам'ятки в один локальний варіант.

Варто дещо уточнити і ситуації зі згаданими вище спільнотами в західному напрямку. Синхронно з поселенням Ожеве-Острів на території Середнього Подністрів'я існує ще одна група пам'яток, до якої входять Незвисько II, Глибочок, Кудринці, Кадіївці, Гринчук та Бабин (уроч. Яма). На відміну від північномолдовського варіанту, що існував і в попередню фазу етапу VI, вказані пам'ятки зі своїми культурними особливостями саме з'являються на пізній фазі етапу VI.

На таких пам'ятках продовжує існувати столовий посуд із заглибленим орнаментом — він має ті ж властивості, що й такий посуд північномолдовського варіанту (Черныш 1962, с. 36). Розписний посуд займає дещо більший відсоток серед керамічного комплексу. Серед розписного посуду домінує посуд із поліхромним розписом типу Незвисько (з групи стилів А), де фон червоний і чорна фарба, що займає той же простір, що й інші. В цьому випадку смуги і чорного, і червоного кольору виступають позитивом (рис. 15). Також на цій групі пам'яток все більше трапляється посуд із групи стилів АВ.

Імовірно, окрім пам'яток північномолдовського варіанту, на території Середнього Подністрів'я існує ця група пам'яток, яка теж виокремлюється в локальний варіант, що має хоч і подібний столовий посуд, проте вирізняється більшою кількістю поліхромного посуду із розписом типу Незвисько та групою стилів

АВ. Як вже зазначалося вище, гіпотетично цю групу пам'яток звісно можна спробувати окреслити як окремий незвиський локальний варіант трипільської культури, хоча й зрозуміло, що подібні твердження мають обґрунтуватися в окремій роботі.

Загалом, ситуація виглядає так, що довкола поселення Ожеве-Острів в пізній фазі періоду VI на території Середнього Подністрів'я існує як мінімум дві великі групи — північномолдовський варіант (куди поселення й відносяться), що сформувався ще в попередній фазі етапу VI та гіпотетичний незвиський варіант, що сформувався вже в цій фазі. Також на півдні Середнього Подністрів'я І. В. Палагутаю було виділено південний локальний варіант із такими пам'ятками, як Жура та Берешть (Палагута 2016, с. 160). Цей варіант також можна віднести до пізньої фази етапу VI, через наявність на них таких самих хронологічних маркерів, як посуд із розписом групи стилів АВ.

Поселення Ожеве-Острів та проблеми культурогенезу носіїв КТКК на етапі VI. Поява в Середньому Подністрів'ї на попередній фазі етапу VI пам'яток північномолдовського варіанту та типу Озаринці знаменувала початок тут, власне, кукутень-трипільської культурної традиції (на відміну від попередньої прекукутеньської). Поява нових культурних традицій на цих територіях фіксується вже в «готовому» вигляді — без значної кількості «перехідних» елементів від Прекукутені до Кукутень-Трипілья. Це дозволяє припустити досить стрімкі міграційні процеси з територій ядра культури Кукутень А — Трипілья VI. По суті, носії культури пам'яток північномолдовського варіанту та типу Озаринці принесли на ці території культурні особливості пам'яток типу Кукутень А₃ в ядрі культури — Румунському Прикарпатті та Пруто-Сіретському міжріччю (Черновол та ін. 2021).

Дещо інша ситуація відбувається в період, до якого належить поселення Ожеве-Острів. Культурні особливості північномолдовського варіанту не зазнають значних змін із території побутування пам'яток типу Кукутень А₄ (найбільш «еталонною» серед них можна назвати Дреґушень з Попруття). Так само, як і в попередній фазі на пам'ятках північномолдовського варіанту домінує кераміка із заглибленою орнаментациєю, при тому що її характеристики майже взагалі не зазнають змін (Палагута 2016, с. 159). Натомість поява нових культурних особливостей серед менш численної розписної кераміки дозволяє не тільки з'ясувати місце цих пам'яток у контексті хронології, а й простежити контакти між пам'ятками та можливими шляхами, через які ці контакти проходили.

Серед технологічних характеристик кераміки як з розписом, так і з заглибленим орнаментом не фіксується суттєвих змін, проте нові віяння з ядра культури на території Середньо-

го Подністров'я з'являються серед форм посуду. Як вже вказувалося вище, до таких форм належать: кубки з прямими майже вертикальними вінцями, грушоподібні посудини з високими прямими вертикальними вінцями та шоломоподібні покривки. Те ж саме стосується і появи нових стилів розпису як з групи стилів А, так і загалом поява групи стилів АВ.

Дещо більша кількість пам'яток цієї фази дозволяє визначити приблизні географічні межі розселення носіїв північномолдовського локального варіанту. Так, на півдні це р. Рут (пос. Пугінешть), на сході — Правобережжя Дністра, на північному заході — р. Смотрич, на південному заході — р. Башеу (пос. Дрегушень). Визначена територія не сильно відрізняється від тієї, на якій побутовали більш ранні пам'ятки північномолдовського варіанту. Це дозволяє припустити відсутність таких стрімких міграційних процесів, які були на час появи цих пам'яток у регіону. Натомість відбувається розселення та ущільнення населення всередині за збереження попередньої матеріальної культури.

Те ж можна побіжно вказати і про особливості серед антропоморфної пластики та проблем пов'язаних із кременеобробкою. Для пам'яток всього етапу зберігаються майже одні й ті ж типи антропоморфної пластики (Rogoševa 1985, s. 101). Характер кременеобробки серед пам'яток пізньої фази не змінився, ба більше, його особливості фіксуються і на пам'ятках наступного етапу VI—II (Радомський 2018, с. 198).

Що стосується поселення Ожеве-Острів, то такі новації в керамічному комплексі представлені в одиничному вигляді і є характерними для інших пам'яток північномолдовського варіанту пізньої фази. Вони мають чіткі відповідники серед керамічного комплексу поселень Дрегушень, Василівка, Друца I, Дуруйтоаря Ноуе, Дуруйтоаря Веке, Бринзень IV тощо. Ряд взаємних імпортив із цими пам'ятками дозволяє говорити не тільки про певну культурну спільність їх як локального варіанту, а й про контакти та взаємодію між ними.

У попередню фазу про контакти з іншими локальними варіантами КТКК в західному та південно-західному напрямках свідчила лише наявність поліхромного розпису типу Хебешешть, що вказували на контакти з ядром культури. В пізню фазу ми бачимо контакти як з регіоном ядра, так і з західними сусідами — носіями культури гіпотетичного незвиського локального варіанту.

Щодо південно-західного сусідства, найбільшою загадкою залишається наявність посуду з розписом групи стилів АВ. Як вже зазначалося вище, це можна пояснювати появою цих стилів раніше або ж тим, що паралельно з існуванням пам'яток північномолдовського локального варіанту вже існують спільності з культурними традиціями Кукутеня АВ.

Як припущення, можна висунути таку тезу, що між локальними варіантами інколи можна побачити певні умовно «транзитні» або «перехідні» пам'ятки, де контакт із сусідами є більш помітним серед керамічного комплексу. Так, для північномолдовського варіанту це, певно, поселення Дрегушень та Бринзень IV, де нові культурні традиції з'являються в дещо більшій кількості, ніж в таких віддалених точках локального варіанту як Ожеве-Острів. Щодо гіпотетичного незвиського локального варіанту такою «транзитною» чи «перехідною» пам'яткою можна, імовірно, назвати Шипинці А (Nestor 1937), що розташовувалося на р. Совиця, притоці р. Прут. Непевність у формулюваннях щодо умовних «транзитних» чи «перехідних» пам'яток можна пояснити взагалі сенсовою відносністю вживання таких термінів. Існування взагалі явища переходів припускає якусь взаємозалежність між двома точками в процесі розвитку, проте навряд чи варто впевнено говорити про це в контексті даних пам'яток, адже вони, імовірно, можуть представляти якийсь з окремих таксонів у структурі КТКК загалом чи північномолдовського локального варіанту (наприклад, Дрегушень та Бринзень IV). Все ж, чіткі формулювання для цих питань можна буде впевнено виголошувати після детального опрацювання матеріалів даних пам'яток у межах окремої роботи.

Рух нових культурних традицій до того ж Подністров'я, найімовірніше, відбувається шляхами різних приток великих річок, переважно Прута та Дністра. На це вказує не тільки географічне розташування вище згаданих пам'яток — відомих і часто фундаментально досліджених. На це вказують і низка пам'яток, точну культурну приналежність яких (окрім їх належності до етапу VI) досить важко визначити через те, що вони були виявлені різними розвідками. Так, ряд розвідок проведених на великих річках та їх притоках (Серет, Прут, Дністер, Смотрич тощо) дозволив визначити основні напрямки «руху» як для пам'яток північномолдовського, так і гіпотетичного незвиського локальних варіантів (Болтанюк та ін. 2017; Желага та ін. 2019; 2020).

Ситуація складається таким чином, що протягом всього існування пам'яток КТКК етапу VI на території Середнього Подністров'я рух культурних традицій (а інколи й рух населення) відбувається з територій ядра культури Кукутеня А — Трипілля VI, а саме Румунського Прикарпаття.

Окрім наявності «імпортного» посуду, зокрема і з розписом групи стилів АВ, до свідчень щодо певної «моди» на матеріальну культуру ядра культури належить і наслідування певних особливостей сусідніх пам'яток, що відображається в своєрідному синкретизмі. Для поселення Ожеве-Острів такий синкретизм проявляється в побутованні посуду, який з

одного боку орнаментований заглибленими лініями, а з іншого має розпис (переважно біхромний). Такий же посуд можна знайти і серед матеріалів поселення Незвисько II (Черныш 1962, рис. 23: 9, 12).

Можна також висунути припущення, що таким синкретизмом є, власне, стиль поліхромного розпису типу Незвисько, де фон червоний і чорна фарба займає той же простір, що й інші, а інколи чорний і переважає (Рудинський 1927, с. 123; Черныш 1962, рис. 23: 13). У цьому випадку смуги і чорного, і червоного кольору виступають позитивом. Такий синкретизм можна пов'язати із тим, що пам'ятки на яких виявлено поліхромний розпис типу Незвисько, мають серед свого керамічного комплексу посуд, розписаний в стилях в, вже в «готовому» вигляді (Черныш 1962, с. 34, рис. 21: 6, 9, 12). Переважання чорного кольору в стилях в та роль в них чорних ліній могли стати предметом наслідування.

Чи міг поліхромний розпис типу Незвисько бути ґрунтом чи еволюційною ланкою перед утворенням стилю в? Міг бути в разі, якщо такий перехід відбувся на пам'ятках з території Румунії. Проте проблемою є те, що розпис типу Незвисько з групи стилів А зустрічається майже винятково на території Середнього Подністров'я. Тобто неможливо сказати, що в цьому регіоні з поліхромного розпису типу Незвисько формуються підоснови групи стилів АВ, адже вони існують на одних і тих же пам'ятках разом.

Причиною такого наслідування й певної «культурної залежності» може бути «престижність» матеріальної культури пам'яток південно-західних чи південних сусідів в очах населення Середнього Подністров'я. Щодо питання «престижності» можна звернутися до дещо ранішого Кербунського скарбу та важливості його серед матеріальної культури ранніх етапів існування КТКК. В одній зі статей І. В. Палагута якраз і висвітлюється це питання (Палагута 2020), де наведені й основні посилання на відповідну літературу. Коротко наведемо основні тези з неї щодо тієї сфери, що нас цікавить. Металеві вироби з Кербунського скарбу мають низку прототипів із Варненського некрополя в Болгарії та в інвентарі поховань культури Тиса — культур, пов'язаних із найбільшими центрами металообробки часів енеоліту балкано-карпатського регіону. Не підлягає сумніву унікальність та рідкісність виробів із металу серед населення Середнього Подністров'я, на той час із відсутнім власним виробництвом виробів з металу та видобутку взагалі. Типи ж цих виробів були розповсюджені не лише в часи існування Кербунського скарбу, а й в інші періоди існування КТКК, зокрема це скарб з міста Брад (території за Карпатами) часів Кукутень А — Трипілля VI та Городниці часів Кукутень В — Трипілля VII. Те ж саме сто-

сується і скарбів з Хебешешть та Аріушд (Палагута 2020, с. 84). І. В. Палагута робить висновок, що вироби подібних типів були предметом дарообміну не тільки в балкано-карпатському регіоні, а й у регіоні північнопричорноморському. Таким чином, саме ці вироби можуть бути маркером економічних взаємозв'язків загалом Південно-Східної Європи доби енеоліту.

Географічне розташування таких пам'яток пізньої фази Кукутень А — Трипілля VI, як Думешть, Феделешень, Руджіноаса вказує на досить вдале місце для розповсюдження даних категорій матеріальної культури. На «вдалість» місця вказують близькість до Карпат, з іншого боку яких існують місцеві варіанти КТКК, що наближаються до середньодунайських центрів металообробки, а також географічна близькість до ще одного з центрів розповсюдження металу — Нижнього Подунав'я (зокрема через його притоки Прут та Серет).

Саме особливості матеріальної культури пам'яток КТКК у Румунському Прикарпатті — цього ядра культурогенезу стають наслідуваними на більш «периферійних» варіантах і пам'ятках культурного комплексу загалом. Можна припустити, що такі наслідування і контакти відбувалися паралельно із різними економічними процесами, пов'язаними з обміном та іншими видами первісної економічної діяльності. Знахідки мідних виробів на поселенні Ожеве-Острів (Черновол 2022) можуть бути вираженням такого обміну, адже ні на цьому поселенні, ні на інших ближніх поселеннях не було знайдено слідів металообробки та її видобутку взагалі.

Імовірно, предметом обміну з боку населення поселення Ожеве-Острів могла бути сировинна продукція, пов'язана з натуральним господарством. На такі думки може навести дослідження кременеобробки з поселення Ожеве-Острів та Середнього Подністров'я взагалі, представлене у, певно, найбільш фундаментальній роботі в цьому контексті — дисертації І. С. Радомського (Радомський 2018). Якщо коротко, дослідник зазначає, що кременевий інвентар з пам'яток, названих тут ядром культури — територіях переважно Румунського Прикарпаття та Трансільванії носить в собі характер попередньої прекукутеньської традиції, орієнтованої на комплексну економічну діяльність з великою мисливською складовою. Така традиція спиралася на розщеплення, подібне прекукутеньській техніці та орієнтації на мікролітичну направленість, про що свідчать часті знахідки мікролітів та мікрорізців (Радомський 2018, с. 183).

Натомість для Ожеве-острова та взагалі пам'яток Середнього Подністров'я цього хронологічного горизонту основною спрямованістю була платівчаста технологія кременеобробки з використанням місцевої сировини. Високий рівень розвитку цієї технології характеризував-

ся використанням техніки непрямого удару у продукуванні платівок у первинній обробці, що дозволяло робити досить стандартизовані заготовки і пришвидшувало процес подальшої обробки. Подальша обробка була спрямована на отримання масивних платівчастих заготовок (зазвичай макропластин), на основі яких виготовлялися такі знаряддя, як скребки). Оскільки платівка була основним напівфабрикатом, серед ретушованих таких платівок виділяється ряд одиниць із заполірованими краями — вкладні до жнивного інвентарю (Радомський 2018, с. 167). На думку науковця, ці традиції в кременеобробці з'явилися на території Середнього Подністров'я в «готовому вигляді» дещо раніше — на попередньому етапі Кукутень А₃ з боку культур Балкано-Дунайського регіону, а саме культурного комплексу Гумельниця-Коджадермен-Караново VI (Радомський 2018, с. 178).

Тобто посилена економічна орієнтація пам'яток Середнього Подністров'я на власне виробництво землеробського інвентарю гіпотетично могла дозволити накопичувати якийсь сировинний надлишковий продукт (чи то самих платівчастих напівфабрикатів, чи вже готової землеробської продукції). Така підвищена продуктивність виробництва могла бути не тільки фактором демографічного зростання (у вигляді збільшення поселень північномолдовського варіанту, в порівнянні з попередньої фазою етапу VI), а й предметом обміну з ядром культури.

Може виникнути питання, якщо населення Середнього Подністров'я має коріння своєї кременеобробки саме з балкано-дунайських культур (найближча Гумельниця), то чому не здійснювався обмін напівфабрикатів? Пам'ятки цієї культури на півночі свого існування — Нижньому Подунав'ї впираються в Буджацькі степи — регіон досить «непривітний» для ранніх землеробів і слабкий на наявність річок придатних для інфраструктурного обслуговування первісних економічних процесів того часу. Натомість, згадані вище контакти між Середнім Подністров'ям та ядром культурогенезу КТКК можуть лише допомогти в деякій верифікації цього припущення.

Таким чином, можна сказати, що населення Середнього Подністров'я пізньої фази етапу VI, зокрема і поселення Ожеве-Острів збільшилося в порівнянні з «пілігримами» — населенням попередньої фази, що вперше з такими культурними традиціями заселили Середнє Подністров'я. Разом з тим, контакти між населенням КТКК могли відбуватися завдяки заселенню територій поблизу великих річок та їхніх приток. Імовірно, можна також припустити, що такі контакти супроводжувалися й економічними взаємозв'язками, де з одного боку існує транзитне спрямування господарства в ядрі культурогенезу КТКК, а з іншого — си-

ровинне спрямування на території Середнього Подністров'я.

Висновки. Незважаючи на невеликий відсоток розписного посуду серед керамічного комплексу поселення Ожеве-Острів, все ж ця категорія є надзвичайно важливою для визначення місця пам'ятки в культурно-хронологічній структурі КТКК. Технологічно увесь розписний посуд з пам'ятки має досить уніфіковані ознаки, окрім системи стилів — порядку нанесення фарби на поверхню посудини. Визначені стилі на поселення є притаманними для синхронних пам'яток, враховуючи, що зберігаються як риси притаманні попередній фазі періоду (Кукутень А₃), так і власне синхронній фазі (Кукутень А₄). Деякі форми представлені на поселенні є притаманними і для попередньої фази, хоча з'являються і нові (групоподібні посудини з вертикальними вінцями, шоломоподібні покритишки). За незначними винятками, зберігаються й основні стилістичні особливості посуду у вигляді орнаментальних схем.

Завдяки порівнянню цього посуду з пам'ятками КТКК етапу VI можна віднести пам'ятку до північномолдовського локального варіанту пізньої фази етапу VI (Кукутень А₄). Синхронними поселенню Ожеве-Острів є також і південний та гіпотетичний незвиський локальні варіанти даної фази. Окремо розглянуто питання синхронності поселення з пам'ятками типу Корлетень та Ворнічень, яким притаманні особливості пам'яток Кукутень АВ₁.

Було запропоновано припустити поступове розселення територією Середнього Подністров'я населення КТКК, на відміну від тих міграційних стрибкоподібних процесів, що відбувалися на попередній фазі етапу VI. Також, звертається увага на певну «залежність» культурних традицій регіону від регіону ядра культурогенезу — Румунського Прикарпаття. Причинами такої залежності могла бути загальна економічна ситуація серед носіїв КТКК етапу VI, де населення ядра культурогенезу могло постачати «престижні» предмети з міді в обмін на продукцію сировинного спрямування.

ЛІТЕРАТУРА

Болтанюк, П., Гуцал, А., Левінзон, Є. 2017. Результати розвідки на багатошаровому поселенні в с. Сокіл. *Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції*, с. 39-44.

Гей, И. А. 1986. Технологическое изучение керамики трипольского поселения Старые Куконешты. *Краткие сообщения Института археологии АН СССР*, 185, с. 22-27.

Гошко, Т. Ю. 2020. *Дослідження виробів і технологій трипільської культури*. Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка.

Желага, Д., Черновол, Д., Корвін-Піотровський, А., Боднарюк, М. 2019. Розвідки пам'яток трипіль-

ської культури в Глибоцькому районі. В: *Per aspera ad astra: до 100-літнього ювілею відомого археолога Бориса Тимощука: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (м. Чернівці, 8 квітня 2019 р.)*. Чернівці, с. 50-51.

Желага, Д., Черновол, Д., Якубина, С., Поміркований, В. 2020. Розвідки на Сокирянщині. *Археологічні дослідження в Україні 2019 р.*, с. 358.

Колесніков, О. Г. 1985. Нові поселення середнього Трипільля в Подністров'ї. *Археологія*, 49, с. 49-52.

Колесніков, О. Г. 1990. Деякі питання історії населення трипільської культури в Середньому Подністров'ї (етап VI). В: *Тези доповідей IX Вінницької історико-краєзнавчої конференції*. Вінниця, с. 13.

Овчинников, Е, Виноградська, Л., Болтанюк, П. 2013. Кераміка Кукутень-Трипільля з території Старого замку (Північний бастион), с. Кам'янець-Подільський. *Археологія & фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції*, с. 10-17.

Палагута, И. В. 2016. *Трипольская культура в начале развитого периода (VI): Относительная хронология и локальные варианты памятников*. Киев: О. Філюк.

Палагута, И. В. 2020. Кэрбунский клад трипольской культуры: возвращение к нерешенным проблемам. В: Матяш, Е. И., Кашуба, М. Т. (ред.). *Лев Клейн. [Путеводитель]: Сборник статей памяти Льва Самуиловича Клейна*. Санкт-Петербург: ИИМК РАН, с. 81-87.

Пассек, Т. С. 1949. *Периодизация трипольских поселений (III—II тысячелетия до н. э.)*. Москва; Ленинград: АН СССР.

Подвигина, Н. Л., Писарева, С. А., Киреева, В. Н., Палагута, И. В. 1999. Исследование расписной энеолитической керамики культуры Триполье-Кукутени (IV—III тыс. до н. э.). *Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация*, 17, с. 33-37.

Радомський, І. С. 2018. *Крем'яна індустрія трипільського населення етапу VI Середнього Подністров'я (за матеріалами поселення Ожеве-Острів)*. Дисертація канд. істор. наук. Київ: ІА НАН України.

Рижов, С. М. 2001. Гончарство племен трипільської культури. В: Рижов, С. М., Бурдо, Н. Б., Відейко, М. Ю., Магомедов, Б. В. *Давня кераміка України: археологічні джерела та реконструкції*. Київ: ІА НАН України, с. 5-60.

Рижов, С. М. 2020. Розвиток західнотрипільської культури Буго-Дніпровського межиріччя. В: Дяченко, О., Харпер, Т. К., Рассамакін, Ю., Собковьяк-Табака, І. (ред.). *Систематизація неолітичних і енеолітичних ма теріалів Південно-Східної та Центральної Європи. Збірка наукових праць на пошану Сергія Рижова*. Київ: ІА НАН України, с. 35-57.

Рудинський, М. 1927. Досліди на Кам'яничині. *Коротке звітлення ВУАК за 1926 рік*. Київ: УАН ВУАК, с. 123-143.

Сорокин, В. Я. 1990. К проблеме хронологии памятников среднего Триполья Молдавии. В: *1 полевой семинар. Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. Тезисы докладов*. Тальянки; Веселый Кут; Майданецкое, с. 94-101.

Черновол, Д. К. 2015. Розкопки поселення трипільської культури Ожеве-Острів. *Археологічні дослідження в Україні 2014 р.*, с. 277-279.

Черновол, Д. К. 2022. Ожеве — «острів скарбів». В: Гершкович, Я. П., Гречко, Д. С. *Археологія України за роки Незалежності*. Київ: ІА НАН України, с. 106-110.

Черновол, Д. К., Сохацький, М. П. 2010. Інтер'єр жител заліщицької локальної групи за матеріалами поселення Глибочок Борщівського району Тернопільської області. *Археологія і давня історія України*, 2, с. 32-35.

Черновол, Д. К., Желага, Д. І., Радомський, І. С. 2021. Порівняння пам'яток раннього трипільля та етапу VI (площадки, кераміка, кремій). В: Дяченко, О., Харпер, Т. К., Рассамакін, Ю., Собковьяк-Табака, І. (ред.). *Систематизація неолітичних і енеолітичних ма теріалів Південно-Східної та Центральної Європи. Збірка наукових праць на пошану Сергія Рижова*. Київ: ІА НАН України, с. 79-126.

Черныш, Е. К. 1962. К истории населения энеолитического времени в Среднем Приднестровье. *Неолит и энеолит юга европейской части СССР. Материалы и исследования по археологии СССР*, 102, с. 5-85.

Шумова, В. О. 1994. Трипільське поселення Василівка на Середньому Дністрі. *Археологія*, 1, с. 79-88.

Яковина, Я. М. 2019. Підоснова формування заліщицької групи пам'яток. *Археологія & фортифікація України. Збірник матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції*, с. 12-18.

Яковина, Я. М. 2021. (Не)заліщицьке трипільське поселення Бабин (урочище Яма) на Правобережжі Дністра. В: *Археологія Буковини: здобутки та перспективи. Тези доповідей V міжнародного наукового семінару (м. Чернівці, 10 грудня 2021 р.)*. Чернівці, с. 156-158.

Яковенко, Э. В. 1975. Трипольский слой городища Гринчук. *Археологические открытия 1974 г.*, с. 377-378.

Boghian, D. D. 2006. Unele considerații asupra fazei A—B In contextul civilizației cucuteniene. In: Ursulescu, N., Lazarovici, C.-M. (eds.). *Cucuteni 120 = Valori universale*. Iași: Sedcom Libris, p. 163-180.

Crîșmaru, A. 1977. *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*. Botoșani: Comitetul Județean de Cultură și Educație Socialistă.

Diachenko, A., Sobkowiak-Tabaka, I. 2020. Pottery kilns from the Tripolye settlement of Kamenets-Podolskiy, Tataryskiy, the 2019 excavation campaign (regarding the issue of evolution of Tripolye pottery kilns). *Sprawozdania Archeologiczne*, 72, 1, p. 147-171.

Nestor, I. 1937. Ceramique peinte de ancien a Șipeniț. *Dacia*, 5—7, p. 121-133.

Nițu, A. 1980. Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor culturii cucuteniene. *Cercetari istorice*, XI, p. 135-222.

Passek, T. 1935. *La céramique tripolienne*. Moscou; Leningrad: Les Editions d'Etat.

Pogoševa, A. P. 1985. *Die Statuetten der Tripolje-Kultur*. Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie, 7. Bonn.

Sorochin, V. 2002. *Aspectul regional cucutenian Draguseni-Jura. Piatra-Neamt: C. Matasa*.

Vulpe, R. 1957. *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*. București: Academia RPR.

Yakovyshyna, Y., Koropetskiy, R., Bulyk, N., Sytnyk, O. 2019. Influences of Sites of Trypillia BI — Cucuteni A₄ Stages on the Establishing of Styles of Panting of Ceramic Ware of Zalischyky Group of Trypillia BI—BII Stages (Upper and Middle Dnister Region). *Hiperboarea. Journal of History*, 6, p. 5-19.

REFERENCES

- Boltaniuk, P., Hutsal, A., Levinzon, Ye. 2017. Rezultaty rozvidky na bahatosharovomu poselenni v s. Sokil. *Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy. Zbirnyk materialiv VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, s. 39-44.
- Gei, I. A. 1986. Tekhnologicheskoe izuchenie keramiki tripolskogo poselennia Starye Kukoneshty. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii AN SSSR*, 185, s. 22-27.
- Hoshko, T. Yu. 2020. *Doslidzhennia vyrobiv i tekhnologii trypilskoi kultury*. Kyiv: Kyivskiy universytet im. B. Hrinchenka.
- Zhelaha, D., Chernovol, D., Korvin-Piotrovskiy, A., Bodnariuk, M. 2019. Rozvidky pam'iatok trypilskoi kultury v Hlybotському районі. In: *Per aspera ad astra: do 100-litnoho yuvileiu vidomoho arkheologa Borysa Tymoshchuka: Tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo konferentsii (m. Chernivtsi, 8 kvitnia 2019 r.)*. Chernivtsi, s. 50-51.
- Zhelaha, D., Chernovol, D., Yakubyna, S., Pomirkovanyi, V. 2020. Rozvidky na Sokyrianshchyni. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2019 r.*, s. 358.
- Kolesnikov, O. H. 1985. Novi poselennia serednoho Trypillia v Podnistrov'ї. *Arkheolohiia*, 49, s. 49-52.
- Kolesnykov, O. H. 1990. Deiaki pytannia istorii naselennia trypilskoi kultury v Serednomu Podnistrov'ї (etap VI). In: *Tezy dopovidei IX Vinnytskoi istoriko-kraieznauchoi konferentsii*. Vinnytsia, s. 13.
- Ovchinnikov, E., Vynohrodska, L., Boltaniuk, P. 2013. Keramika Kukuten-Trypilla z terytorii Staroho zamku (Pivnichnyi bastion), s. Kam'ianets-Podilskiy. *Arkheolohiia & fortyfikatsiia Serednoho Podnistrov'ia. Zbirnyk materialiv III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, s. 10-17.
- Palaguta, I. V. 2016. *Tripolskaia kultura v nachale razvitygo perioda (BI): Otnositelnaia khronologiia i lokalnye varianty pamiatnikov*. Kyiv: O. Filiuk.
- Palaguta, I. V. 2020. Kerbunskii klad tripolskoi kultury: vozvrashchenie k nereshennym problemam. In: *Matiash, E. I., Kashuba, M. T. (eds.). Leo Klejn. [Guidebook]: Volume dedicated to the memory of Leo Samuilovich Klejn*. Sankt-Peterburg: IIMK, s. 81-87.
- Passek, T. S. 1949. *Periodizatsiia tripolskikh poselenii (III—II tysiacheletiia do n. e.)*. Moskva; Leningrad: AN SSSR.
- Podvigina, N. L., Pisareva, S. A., Kireeva, V. N., Palaguta, I. V. 1999. Issledovanie raspisnoi eneoliticheskoi keramiki kultury Tripole-Kukuteni (IV—III tys. do n. e.). *Khudozhestvennoe nasledie. Khranenie, issledovanie, restavratsiia*, 17, s. 33-37.
- Radomskiy, I. S. 2018. *Krem'iana industriia trypilskoho naselennia etapu VI Serednoho Podnistrov'ia (za materialamy poselennia Ozheve-Ostriv)*. Dysertatsiia kand. istor. nauk. Kyiv: IA NAN Ukrainy.
- Ryzhov, S. M. 2001. Honcharstvo plemen trypilskoi kultury. In: *Ryzhov, S. M., Burdo, N. B., Videiko, M. Yu., Mahomedov, B. V. Davnia keramika Ukrainy: arkheolohichni dzherela ta rekonstruktsii*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 5-60.
- Ryzhov, S. M. 2020. Rozvytok zakhidnotrypilskoi kultury Buho-Dniprovskoho mezhyrichchia. In: *Diachenko, O., Kharper, T. K., Rassamakin, Yu., Sobkoviak-Tabaka, I. (eds.). Systematyzatsiia neolitychnykh i eneolitychnykh materialiv Pivdenno-Skhidnoi ta Tsentralnoi Yevropy. Zbirka naukovykh prats na poshanu Serhiia Ryzhova*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 35-57.
- Rudynskiy, M. 1927. Doslidy na Kam'ianechchyni. *Korotke zvidomlennia VUAK za 1926 rik*. Kyiv: UAN VUAK, s. 123-143.
- Sorokin, V. Ia. 1990. K probleme khronologii pamiatnikov srednego Tripolia Moldavii. In: *I polevoi seminar. Rannezemledelcheskie poselennia-giganty tripolskoi kultury na Ukraine. Tezisy dokladov*. Talianki; Veselyi Kut; Maidanetskoie, s. 94-101.
- Chernovol, D. K. 2015. Rozkopky poselennia trypilskoi kultury Ozheve-Ostriv. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2014 r.*, s. 277-279.
- Chernovol, D. K. 2022. Ozheve — «ostriv skarbiv». In: *Hershkovych, Ya. P., Hrechko, D. S. Arkheolohiia Ukrainy za roky Nezalezhnosti*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 106-110.
- Chernovol, D. K., Sokhatskiy, M. P. 2010. Inter'ier zhytel zalishchytskoi lokalnoi hrupy za materialamy poselennia Hlybochok Borshchivskoho raionu Ternopilskoi oblasti. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2, s. 32-35.
- Chernovol, D. K., Zhelaha, D. I., Radomskiy, I. S. 2021. Porivniannia pam'iatok rannoho trypillia ta etapu VI (plochshadky, keramika, kremin). In: *Diachenko, O., Kharper, T. K., Rassamakin, Yu., Sobkoviak-Tabaka, I. (eds.). Systematyzatsiia neolitychnykh i eneolitychnykh materialiv Pivdenno-Skhidnoi ta Tsentralnoi Yevropy. Zbirka naukovykh prats na poshanu Serhiia Ryzhova*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 79-126.
- Chernysh, E. K. 1962. K istorii naselennia eneoliticheskogo vremeni v Srednem Pridnestrove. Neolit i eneolit iuga evropeiskoi chasti SSSR. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 102, s. 5-85.
- Shumova, V. O. 1994. Trypilske poselennia Vasylivka na Serednomu Dnistri. *Arkheolohiia*, 1, s. 79-88.
- Yakovyshyna, Ya. M. 2019. Pidsonova formuvannia zalishchytskoi hrupy pam'iatok. *Arkheolohiia & fortyfikatsiia Ukrainy. Zbirnyk materialiv IX Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, s. 12-18.
- Yakovyshyna, Ya. M. 2021. (Ne)zalishchytske trypilske poselennia Babyn (urochysheche Yama) na Pravoberezhzhi Dnistra. In: *Arkheolohiia Bukovyny: zdobutky ta perspektyvy: Tezy dopovidei V mizhnarodnoho naukovo seminaru (m. Chernivtsi, 10 hrudnia 2021 r.)*. Chernivtsi, s. 156-158.
- Iakovenko, E. V. 1975. Tripolskii sloi gorodishcha Grinchuk. *Arkheologicheskie otkrytiia 1974 g.*, s. 377-378.
- Boghian, D. D. 2006. Unele consideratii asupra fazei A—B In contextul civilizatiei cucuteniene. In: *Ursulescu, N., Lazarovici, C.-M. (eds.). Cucuteni 120 = Valori universale*. Iași: Sedcom Libris, p. 163-180.
- Crîșmaru, A. 1977. *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*. Botoșani: Comitetul Județean de Cultură și Educație Socialistă.
- Diachenko, A., Sobkoviak-Tabaka, I. 2020. Pottery kilns from the Tripolye settlement of Kamenets-Podolskiy, Tatarsky, the 2019 excavation campaign (regarding the issue of evolution of Tripolye pottery kilns). *Sprawozdania Archeologiczne*, 72, 1, p. 147-171.
- Nestor, I. 1937. Ceramique peinte de ancien a Șipeniț. *Dacia*, 5—7, p. 121-133.
- Nițu, A. 1980. Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor culturii cucuteniene. *Cercetari istorice*, XI, p. 135-222.
- Passek, T. 1935. *La céramique tripolienne*. Moscou; Leningrad: Les Editions d'Etat.
- Pogoșeva, A. P. 1985. *Die Statuetten der Tripolje-Kultur*. Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie, 7. Bonn.
- Sorochin, V. 2002. *Aspectul regional cucutenian Draguseni-Jura*. Piatra-Neamt: C. Matasa.
- Vulpe, R. 1957. *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*. București: Academia RPR.
- Yakovyshyna, Ya. M., Koropetskiy, R., Bulyk, N., Sytnyk, O. 2019. Influences of Sites of Trypillia BI — Cucuteni A₁ Stages on the Establishing of Styles of Panting of Ceramic Ware of Zalischyky Group of Trypillia BI—BII Stages (Upper and Middle Dniester Region). *Hiperborea. Journal of History*, 6, p. 5-19.

D. I. Zhelaha

PAINTED POTTERY FROM OZHEVE-OSTRIV SETTLEMENT AND ITS FACTOR IN THE UNDERSTANDING OF CULTURAL CHANGES IN THE POPULATION OF CUCUTENI-TRYPILLIA CULTURAL COMPLEX OF BI STAGE

The characteristics of the painted pottery of the Ozheve-ostrov settlement is considered in the paper. Despite the small percentage of painted pottery among the ceramic complex of the Ozheve-ostrov this category

is extremely important for determining the place of the settlement in the cultural-chronological structure of the Cucuteni-Trypillia cultural complex. By techniques all the painted vessels of the settlement have common features with the exception of the system of styles — the sequence of applying paint to the surface of the vessel. The styles identified at the settlement are characterized as synchronous, taking into account that features characteristic of the previous phase of the period (Cucuteni A₃) and the synchronous phase (Cucuteni A₄) have survived. Some of the forms presented at the settlement are also characterized by the forms of the previous phase, although new ones also appear (pear-shaped vessels with vertical crowns, helmet-shaped tires). With minor exceptions, the main stylistic features of the vessels in the form of ornamental schemes have also survived.

Due to the comparison of this pottery with the sites of the stage BI, it is possible to attribute this settlement to the Northern Moldovan local variant of the late phase of the stage BI (Cucuteni A₄). Local variants of this phase are also synchronous with the settlement of Ozheve-ostriv. The issue of the synchronicity of the settlement with other ones such as Corlăteni and Vorniceni, characteristic of Cucuteni AB₁ settlements, is considered separately.

It is proposed to assume a gradual resettlement of the population of the Cucuteni-Trypillia cultural complex to the territory of Middle Dniester region, in contrast to those processes of migratory «burst» that took place in the previous phase of the BI stage. In addition, attention is drawn to a certain «dependence» of cultural traditions on the region of the «core» of culture — Romanian Carpathian Region. The reasons for such dependence could be the general economic situation among the populations of the stage BI, when the population of the «core» of the culture could supply «prestige» objects made of copper in exchange for products of the raw material direction.

Keywords: Cucuteni-Trypillia cultural complex, painted pottery, BI stage, Cucuteni A.

Одержано 22.04.2023

ЖЕЛАГА Дмитро Ігорович, молодший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

ZHELAGA Dmytro I., Research Assistant, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-2390-2563,
e-mail: zhelagadmytro@gmail.com.